

SYSTEEM & MENS

De tijdlijn op pagina 20 laat zien dat de Holocaust transnationaal was in uitvoering en alleen op deze schaal kon plaatsvinden door internationale medewerking en de ondersteuning van bestaande staatsstructuren. Maar achter deze structuren gingen mensen schuil. Dit artikel zoomt in op de wisselwerking tussen individu en systeem die de Holocaust mogelijk maakte. Hierbij is het bestuderen van daders en de context waarin zij opereerden belangrijk.

UITVOERING VAN DE HOLOCAUST

Een van de bekendste daders van de Holocaust is Adolf Eichmann. Als hoofd van een van de zeven afdelingen van het *Reichssicherheits-hauptamt* was hij verantwoordelijk voor de organisatie van de deportatie van miljoenen Joden uit nazi-Duitsland en bezet Europa. Hij coördineerde de dienstregelingen, transporten en quota per land. Ook was hij de secretaris van de Wannseeconferentie in 1942, waar de systematische vernietiging van de Europese Joodse gemeenschap werd vastgelegd. Later speelde hij een centrale rol in de deportatie van de Hongaarse Joden, de laatste grote Joodse gemeenschap in Europa.

Eichmanns naam is nauw verbonden met Kamp Westerbork. Vanuit hier werden ruim 100.000 Joden op bevel van Eichmanns afdeling naar vernietigings-

kampen gedeporteerd. De Nederlandse SD kreeg van Eichmann instructies over het aantal te deporteren personen. De praktijk was koud en administratief: per telefoon of telex liet men weten hoeveel mensen moesten vertrekken. Per barak werd vanaf 1943 bekendgemaakt wie zich reisvaardig moest maken. Voor de slachtoffers betekende dit het onomkeerbare begin van een reis naar de dood, via de *Boulevard des Misères* richting een wachtende trein.

SYSTEEM BELANGRIJKER DAN DOEL

Toen Eichmann in 1961 in Israël terechtstond, viel het velen op hoe gewoon hij eruitzag. Filosoof Hannah Arendt schreef hierover en noemde het fenomeen 'de banaliteit van het kwaad': Eichmann was geen bloeddorstig monster, maar een

man die zich beriep op gehoorzaamheid en bureaucratie. Hij verklaarde slechts 'orders te hebben opgevolgd'. Volgens nazi-jager Simon Wiesenthal had Eichmann net zo goed mensen met rood haar kunnen laten vermoorden – het systeem was belangrijker dan het doel.

Maar Eichmann was méér dan een radertje. Hij geloofde in de nationaalsocialistische ideologie en was vanaf het begin overtuigd van de noodzaak tot het oplossen van het 'Joodse probleem'. Als vrijwillig lid van de SS, dat oorspronkelijk was opgericht als Hitlers lijfwacht en uitgroeide tot de belangrijkste politieke organisatie binnen het Derde Rijk, was hij nauw betrokken bij de uitvoering van genocidale plannen.

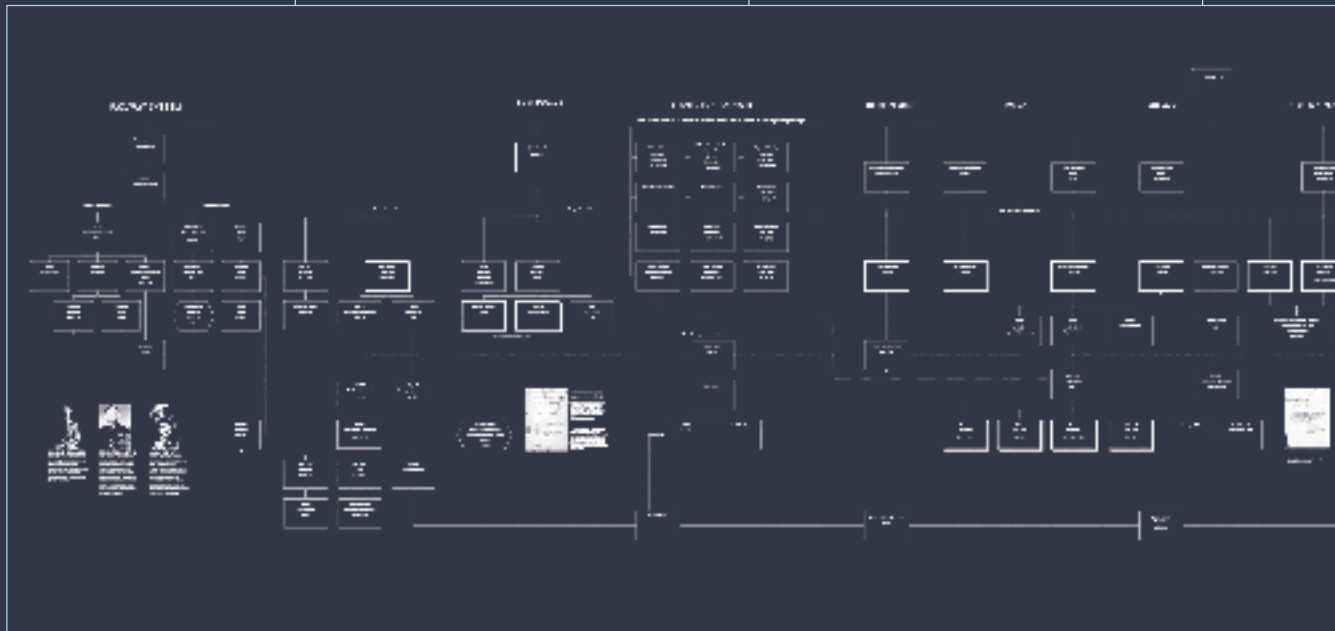
Het functioneren van de Holocaust was echter niet afhankelijk van ideologische

AMBTENAREN PROBEERDEN
ZICH TE **BEWIJZEN** MET STEEDS
RADICALERE VOORSTELLEN

Oude opstelling van
The Holocaust Galleries,
Imperial War Museum
London

fanaten alleen. Het hele systeem kon alleen draaien dankzij de inzet van tien-duizenden ‘gewone’ mensen: ambtenaren, politieagenten, artsen, treinpersoneel, bankmedewerkers – mensen die ‘gewoon hun werk deden’. Soms konden zij zich verschuilen achter bureaucratische verantwoordelijkheden, maar vaker waren ze actief betrokken of paste hun moraal zich aan de omstandigheden aan.

Een schrijnend voorbeeld hiervan is het politiebataljon 101, onderzocht door historicus Christopher Browning in zijn boek *Ordinary Men*, in het Nederlands vertaald als *Doodgewone mannen*. Dit bataljon, bestaande uit ongeveer 450 doorsnee of ‘gewone’ mannen uit Duitsland – vaak van middelbare leeftijd, met gezinnen – werd ingezet in het

Poolse Lublin voor deportaties en massa-executies. Zij kregen de keuze om niet mee te doen, maar de meesten bleven en vermoordden uiteindelijk meer dan 83.000 Joden. Artsen gaven instructies over hoe men slachtoffers het effectiefst kon doodschieten. Het brute karakter van de oorlog, groepsdruk, autoriteit, ideologische indoctrinatie en sociale conformiteit blijken achteraf belangrijke factoren te zijn geweest.

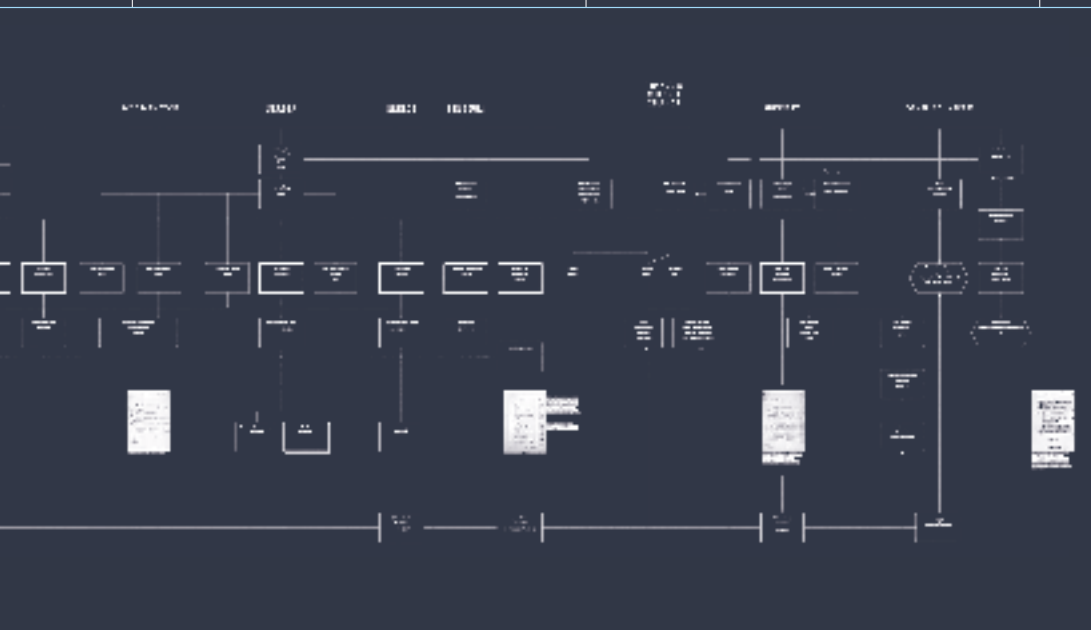
TRAGISCH KLEIN

Marc van Berkel, hoogleraar Holocaust-educatie, verwijst in zijn oratie van 2024 naar Browning en stelt essentiële vragen: “Waardoor werden deze Ordinary Men, die geworteld waren in een westerse, sociaaldemocratische en/of christelijke traditie, massamoordenaars?” Zijn antwoord

ligt in het samenspel van individuele en contextuele factoren: antisemitisme, carrièrezucht, autoriteitsdenken en de onvoorspelbaarheid van oorlog. Dit alles maakte de stap naar moord voor velen tragisch klein.

Ook de vroege moordcampagnes in Oost-Europa onderstrepen de rol van systeem én mens. In 1941 gaf Hitler opdracht om communistische Joden te doden, maar dit escaleerde snel tot de massamoord op alle Joden – mannen, vrouwen en kinderen. De *Einsatzgruppen*, bestaande uit SS'ers en ondersteund door het leger en lokale politie, trokken door Polen en Oekraïne en vermoordden naar schatting 2,2 miljoen mensen, vaak door executie in bossen en ravijnen. Deze fase van de Holocaust staat bekend als de *Holocaust by bullets*.

HET **SYSTEEM** KON ALLEEN DRAAIEN **DANKZIJ** DE INZET VAN ‘**GEWONE**’ MENSEN

Het systeem van de Holocaust.
Afbeelding bekijken?
Scan de QR-code.

De opbouw van het nazisysteem, waarin Hitler slechts op hoofdlijnen stuurde en anderen de uitvoering in handen gaf, leidde tot wat historici noemen een ‘opbod van wreedheid’. Ambtenaren en officieren probeerden zich te bewijzen met steeds radicalere voorstellen en interpretaties, wat het beleid verder verscherpte. In deze dynamiek was radicalisering geen afwijking, maar een structureel onderdeel van het systeem.

BELOOFDE OPLOSSING

Van Berkel benadrukt: “Het is in het belang van democratische samenlevingen dat we onszelf afvragen hoe sociale waarden binnen korte tijd zo dramatisch kunnen veranderen als toen in de jaren dertig en veertig.” Hierbij is het belangrijk om te kijken naar een aantal belangrijke ontwikkelingen in die tijd. Bijvoorbeeld

naar hoe sterk, of beter gezegd, hoe weinig het democratisch besef was geworteld, hoe slecht het economisch met veel landen ging, naar de opkomst van nieuwe ideologieën die hier een oplossing voor beloofden, zoals communisme en fascisme, naar de opkomst van nationalisme en het wijd verspreide imperialisme waarbij het overheersen van andere landen en volken acceptabel of zelfs wenselijk werd gevonden, naar de postgevatte ideeën over rassen en naar de eeuwenoude sluimerende Jodenhaat.

De Holocaust is niet één-op-één te vergelijken met andere genocides, maar veel van de mechanismen zijn herkenbaar: uitsluiting, onmenselijking, bureaucratisering, ideologische propaganda en sociale druk. Het genocide-model van Gregory Stanton, met tien fasen van uitsluiting tot

vernietiging, laat zien hoe genocide een proces is – opgebouwd uit stappen waarin steeds meer mensen betrokken raken.

Wanneer we vandaag nadenken over vervolging, onverschilligheid of het gemak waarmee mensen meedoen in destructieve systemen, is het belangrijk te begrijpen hoe dit in de Holocaust heeft kunnen gebeuren. Alleen dan kunnen we echt lessen trekken uit het verleden en waakzaam blijven in het heden. ■

Meer weten over het genocide-model van Gregory Stanton?
Scan de QR-code.